

Oļegs Barānovs, Jānis Salmiņš, Irina Skribāne

Latvijas produktivitātes attīstības tendences, izaicinājumi un iespējas

Ar produktivitāti parasti saprot attiecību starp ražošanas faktoru (darbs, kapitāls u. c.) ieguldījumu un izlaidi uzņēmumā, nozarē vai tautsaimniecībā kopumā. Palielināt produktivitāti nozīmē efektīvāk izmantot esošos resursus jeb palielināt ražošanas efektivitāti un konkurētspēju un tādējādi veicināt augstākus dzīves standartus.

Produktivitāte tiek uzskatīta par galveno ekonomiskās izaugsmes un konkurētspējas avotu, un tā tiek plaši izmantota starptautiskos salīdzinājumos un valstu darbības novērtējumā. Nobela prēmijas laureāts Pauls Krugmans ir teicis: “Produktivitāte vēl nav viss, bet ilgtermiņā tā ir gandrīz viss. Valsts spēja uzlabot dzīves līmeni laika gaitā ir gandrīz pilnībā atkarīga no tās spējas palielināt savu ražošanu uz vienu strādnieku.”¹

Lai politikas veidotāji varētu noteikt prioritātes, rīkotos un gūt redzamus makroekonomiskos ieguvumus, ir nepieciešama skaidra izpratne par produktivitātes palielināšanas iespējām un esošajiem šķēršļiem.

Autori sniedz ieskatu literatūrā, analizē produktivitātes dinamiku Latvijā, tostarp Covid-19 pandēmijas ietekmi uz produktivitāti, novērtē tehnoloģiskās intensitātes strukturālās izmaiņas, kā arī ar produktivitāti saistītos faktoros (inovācijas, digitalizācija, cilvēkkapitāls u. c.), kā arī pamato attīstības scenārijus un formulē secinājumus.

Problemātikas analīzei izmantoti publiski pieejami Centrālās statistikas pārvaldes, Eiropas Savienības Statistikas biroja, Ekonomiskās

¹ Krugman, P. R. (1994). *The age of diminished expectations: U.S. economic policy in the 1990s* (Rev. and updated ed.). Cambridge, Mass: MIT Press.

sadarbības un attīstības organizācijas u. c. statistikas dati. Lai noteiktu darbaspēka resursu pārdales ietekmi uz kopējo produktivitātes dinamiku Latvijas ekonomikā, tika izmantota strukturālo izmaiņu ietekmes analīze (*shift share analysis*) metode. Tautsaimniecības attīstības prognožu izstrādei izmantots autoru izstrādāts un Latvijas ekonomikai pielāgots *Hermin* vidēja termiņa modelis.

Latvijas produktivitātes pētījumu analīze

Produktivitāte pasaules zinātniskā literatūrā ir ļoti plaši pētīta. Izdotas daudzas monogrāfijas, publicēti raksti zinātniski pētnieciskos krājumos utt. Produktivitāti pēta un meklē risinājumus tās veicināšanai arī starptautiskās organizācijas – Ekonomiskās sadarbības un attīstības organizācija (ESAO), Starptautiskais Valūtas fonds (SVF), Eiropas Komisija (EK) un citas.

Īpaši produktivitātes tematika ir kļuvusi aktuāla pēdējās desmitgadēs, kad vērojama produktivitātes izaugsmes pazemināšanās pasaulē, sevišķi attīstītajās valstīs. ESAO norāda uz daudziem faktoriem, kas kavē produktivitātes pieaugumu, tostarp demogrāfiju, izglītību, nevienlīdzību, globalizāciju, vidi un parādu. Būtiski produktivitātes attīstības tempu ietekmē arī zināšanās balstītas kapitāla uzkrāšanas un uzņēmējdarbības uzsākšanas pieauguma samazināšanās. Vislielākā problēma, secinājusi ESAO, ir tempa palēnināšanās, kādā inovācija izplatās ekonomikā.²

Arvien vairāk tiek atzīts, ka produktivitāti veicinoša politika var būt īpaši grūts uzdevums. Šādu uzdevumu vēl vairāk apgrūtina fakts, ka, runājot par produktivitāti, nav ne “sudraba ložu” risinājuma, ne standarta reformu kopuma, ko jebkurā valstī var īstenot vienādi.³

Lai panāktu pamatotu politikas lēmumu veidošanu, kas balstīti uz neatkarīgu analīzi un ieteikumiem, vairākās ESAO valstīs ir izveidotas speciālās institūcijas – Produktivitātes padomes, kuras darbojas kā uzraudzības un padomdevēju struktūrvienības ekonomiskās politikas, strukturālo reformu un regulējuma jomā. ESAO 2015. gadā izveidoja Globālo produktivitātes forumu (GFP), kura mērķis ir veicināt starptautisko sadarbību starp Produktivitātes padomēm. Arī ES, līdzīga kā ESAO GFP, ir izveidota produktivitātes analīzes dialoga platforma.

Latvijā izpratne par produktivitātes lomu izaugsmē un labklājības nodrošināšanā pieaug. Latvijas produktivitātes tendenču monitorings un politikas jaunājumumi produktivitātes veicināšanai ir iekļauti vairākos politikas plānošanas

² OECD. (2015). *The Future of Productivity*, OECD Publishing, Paris.

³ Renda, A., Dougherty, S. (2017). *Pro-Productivity Institutions: Learning from National Experience*, OECD Productivity Working Papers, Paris, 2017–07, p. 197.

dokumentos, piemēram, Latvijas Nacionālajā reformu programmā stratēģijas “Eiropa 2020” ieviešanai, Nacionālajā attīstības plānā, Latvijas viedās specializācijas stratēģijā, Latvijas nacionālajā industriālajā politikā un citos.

2020. gada 2. jūlijā Saeimā apstiprinātajā Latvijas Nacionālajā attīstības plānā 2021.–2027. gadam kā viens no prioritārajiem virzieniem ir noteikts “Produktivitāte, inovācija un eksports”. Nacionālajā attīstības plānā ir norādīts, ka “turpmākā tautsaimniecības izaugsme un augstāka dzīves līmeņa nodrošināšana Latvijas iedzīvotājiem ir atkarīga no spējas strauji mainīgajā vidē veidot jaunas, zināšanās balstītas konkurētspējas priekšrocības, proti, kāpināt produktivitāti caur ieguldījumiem cilvēkkapitālā, pētniecībā un inovācijā, kā arī jaunu, digitālu tehnoloģiju ieviešanā”.⁴

Latvijā līdzīgi kā citās valstīs tiek veikti pētījumi par produktivitāti un konkurētspēju, kā arī ar produktivitāti cieši saistīto faktoru – investīcijas, inovācijas, digitālās tehnoloģijas, nodarbinātība u. tml. – izpēti.

Pētījumus par Latvijas produktivitāti var iedalīt 2 grupās:

- starptautisko organizāciju pētījumi;
- Latvijas zinātnieku un pētnieku, kā arī valsts institūciju pētījumi.

Pētījumus par produktivitāti Latvijā veic starptautisko organizāciju – ESAO, SVF, Eiropas Komisija u. c. – institūcijas. Latvija ir arī iekļauta dažādos starptautiskajos reitingos, kas vērtē valstu konkurētspēju un ar produktivitāti saistītos faktorus.

ESAO reizi divos gados izstrādā “Ekonomikas pārskatu par Latviju”, kurā tiek izvērtēta ekonomiskā situācija, galveno reformu īstenošanas process, tautsaimniecības izaicinājumi un sniegtas rekomendācijas. Šajos pārskatos ESAO eksperti analizē arī produktivitātes attīstību.

2019. gada ESAO “Ekonomikas pārskatā par Latviju” eksperti norādīja, ka Latvijai ir nepieciešama spēcīgāka produktivitātes izaugsme, lai uzlabotu dzīves kvalitāti. ESAO uzskata, ka galvenie izaicinājumi produktivitātes palielināšanai Latvijā ir saistīti ar salīdzinoši augstu ienākumu nevienlīdzību, no vienas puses, un zemu inovācijas līmeni, no otras puses. Produktivitātes pieauguma tempi samazinājās pēc 2008. gada, jo finanšu krīze pasliktināja kredītu pieejamību, kāvējot kapitāla padziļināšanos un ieguldījumus inovācijās. Prasmju, īpaši digitālo tehnoloģiju apgūšanai nepieciešamo prasmju, trūkums, vājā konkurence dažās

⁴ Pārresoru koordinācijas centrs. (2020). Latvijas Nacionālais attīstības plāns 2021.–2027. gadam. Rīga, 44. lpp. Pieejams: https://www.pkc.gov.lv/sites/default/files/inline-files/NAP2027_apstiprin%C4%81ts%20Saeim%C4%81_1.pdf

nozārēs ar nozīmīgu valsts un pašvaldības uzņēmumu līdzdalību arī bremsē produktivitātes pieaugumu.⁵

Arī Starptautiskā Valūtas fonda pārskatos par Latviju bieži tiek skarta produktivitātes tematika. 2019. gada SVF ziņojumā par Latviju tika norādīts, ka produktivitāti kavē šķēršļi investīcijām un jaunu tehnoloģiju zemā izplatība. Kopš krīzes kopējā faktoru produktivitāte (TFP) ir nepārtraukti pieaugusi, bet vidēji tā joprojām ir krietni zem augstā pirmskrīzes līmeņa. Galvenais iemesls ir ļoti lēnā cilvēku un fiziskā kapitāla transformācija. Latvijas kapitālu veido galvenokārt ēkas un būves. Kamēr intelektuālā īpašuma aktīvi ir tikai 1,2% no Latvijas nefinanšu aktīvu kopējās neto vērtības, kas ir viens no zemākiem rādītājs ES dalībvalstīs.

Pētniecības un attīstības tēriņi – 0,5% no IKP – ir tikai ceturrtā daļa no ES vidējā līmeņa. Arī novatorisko uzņēmumu īpatsvars – tikai 6,3% no kopējā skaita – ir ļoti zems salīdzinājumā ar vidējo rādītāju ES, kur tas ir 14%.⁶

Regulāri ekonomikas attīstību, tostarp produktivitāti, analizē Eiropas Komisija, gan vērtējot un salīdzinot ES valstis savā starpā, gan padziļināti vērtējot konkrētas ES dalībvalstis. Eiropas Komisija 2020. gada “Dienestu darba dokumentā”, līdzīgi kā 2019. gada dokumentā, atkārtoti norādīja, ka produktivitātes pieauguma tempa samazināšanās liecina par to, ka agrīnā iedzīšanas posma sniegtie vieglie ieguvumi ir izsmelti. Darbaspēka prasmju trūkums un neatbilstība ir viens no galvenajiem šķēršļiem uzņēmēju investīcijām un ierobežo ražīguma pieaugumu.⁷

Latvijas konkurētspēju un ar produktivitāti saistīto faktoru attīstību starptautiskā kontekstā raksturo dažādu organizāciju veidotie reitingi. Globālās konkurētspējas indeksa (GCI) reitings, ko ik gadu publicē Pasaules Ekonomikas forums (WEF), ir pasaulē vispārāzīts valstu konkurētspējas novērtēšanas rīks. Neraugoties uz dažādām metodoloģiskām nepilnībām, GCI reitings sniedz vērtīgu informāciju politikas veidotājiem un ļauj noteikt tās jomas, kurās attiecīgajai valstij ir atpalicība no citām valstīm. WEF publicētajā reitingā Latvija 2019. gadā ieņēma 41. vietu starp 141 pasaules valsti.⁸ Kopumā no GCI reitinga var secināt, ka Latvijas ekonomikas ilgtspējīgas izaugsmes problēmas ir jārisina kompleksi ar

⁵ OECD. (2019). OECD Economic Surveys: Latvia 2019, OECD Publishing, Paris. Pieejams: <https://doi.org/10.1787/f8c2f493-en>

⁶ International Monetary Fund. Republic of Latvia: 2019 Article IV Consultation-Press Release; and Staff Report. August 7, 2019. Pieejams: <https://www.imf.org/en/Publications/CR/Issues/2019/08/06/Republic-of-Latvia-2019-Article-IV-Consultation-Press-Release-and-Staff-Report-48565>

⁷ Eiropas Komisija. (2020). Komisijas dienestu darba dokuments. Ziņojums par Latviju – 2020. gads. Brisele, 26.02.2020. SWD (2020) 513 final, 4. lpp. Pieejams: https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/2020-european_semester_country-report-latvia_lv.pdf

⁸ World Economic Forum. (2019). The Global Competitiveness Report. Geneva. Pieejams: http://www3.weforum.org/docs/WEF_TheGlobalCompetitivenessReport2019.pdf

konkurētspējas palielināšanas problēmām, kas savukārt nav iespējams bez esošā ekonomikas modeļa maiņas. Jauna uz zināšanām un inovācijām balstītā ekonomikas modeļa veidošanā īpaša uzmanība ir jāpievērš esošajām problēmām – institucionālās vides kvalitātei, uzņēmējdarbības dinamisma palielināšanai, inovācijas spējas stiprināšanai.

Latvijas zinātnieki un pētnieki gan pēc savas iniciatīvas, gan pēc valdības institūciju pasūtījuma arvien biežāk pēta produktivitāti. Arī valsts institūcijas, piemēram, Latvijas Banka un Ekonomikas ministrija, savās publikācijās analizē produktivitāti.

Viens no jaunākajiem pētījumiem par produktivitātes attīstību Latvijā ir 2019. gada maijā publicētā monogrāfija “Produktivitātes celšana: tendences un nākotnes izaicinājumi” (zinātniskā redaktore – Inna Šteinbuka). Monogrāfija ir pirmais Latvijas Universitātes domnīcas LV PEAK zinātniskās darbības rezultāts. Tajā apkopota izpēte par produktivitātes un konkurētspējas faktoriem attīstītās valstīs, Eiropas Savienībā un Latvijā. Monogrāfijas autori secina, ka produktivitātes dinamiku ietekmē vairāki faktori, kuru apzināšana un izpēte ir svarīga ne tikai pētniekiem un uzņēmējiem, tas ir svarīgs jautājums arī valsts politikas veidotājiem. Nesaprotot faktoros, kas nosaka produktivitātes dinamiku, nav iespējams piemērot atbilstošus politikas instrumentus, lai nodrošinātu noturīgu un ilgtspējīgu ekonomisko izaugsmi. Turklāt katrs produktivitāti ietekmējošo faktoru uzlabošanas pasākums ir jāvērtē kopējās ekonomiskās sistēmas kontekstā, kur viena elementa izmaiņas nenoliedzami prasa arī citu elementu kvalitātes un kvantitatīvas izmaiņas. Valsts izcilība kādā vienā konkurētspējas faktorā nevar kompensēt tās vājumu citās jomās⁹.

Latvijas Bankas eksperta Konstantīna Beņkovska pētījumā par resursu izlietojuma efektivitāti Latvijā¹⁰ analizēti produktivitātes palielināšanas strukturālie aspekti. Pētījumā norādīts, ka Latvijas produktivitātes zemāks līmenis nekā vidēji ES ir skaidrojams galvenokārt ar zemo kopējo faktoru produktivitāti, būtiskām atšķirībām ražošanas resursu (cilvēkkapitāla un kapitāla) kvalitātē. Pētījumā secināts, ka resursu sadalījums starp Latvijas uzņēmumiem ir tālu no efektīva, un tas nozīmē, ka, nemainot katra atsevišķa uzņēmuma produktivitātes līmeni, nozīmīgi palielināt IKP varam, tikai pārvietojot darbaspēku vai kapitālu starp uzņēmumiem.

⁹ Šteinbuka, I. (zin. red.). (2019). Produktivitātes celšana: tendences un nākotnes izaicinājumi. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds. Pieejams: https://www.apgads.lu.lv/fileadmin/user_upload/lu_portal/apgads/PDF/Monografijas/Produktivitates_celsana/Produktivitates.pdf

¹⁰ Benkovskis, K. (2015). Misallocation of resources in Latvia: did anything change during the crisis? Latvijas Banka, Working Paper, No. 5. Pieejams: https://www.macroeconomics.lv/sites/default/files/wp_5_2015-en.pdf

Arī Ekonomikas ministrija savos pārskatos regulāri analizē produktivitāti. 2019. gada Latvijas ekonomikas attīstības pārskatā Ekonomikas ministrija secina, ka Latvijas ekonomikas izaugsmi balsta produktivitātes kāpums. Latvijas rūpniecības produktivitātes līmeņa palielināšanas iespējas ir saistītas galvenokārt ar tās spēju veikt tehnoloģisko modernizāciju un inovācijas, paplašināt dalību pasaules vērtības ķēdēs, paaugstināt darbaspēka kvalifikāciju un uzlabot darbaspēka iekšējo mobilitāti valstī. Būtiska nozīme ir arī apstrādes rūpniecības un Latvijas tautsaimniecības kopumā strukturālai transformācijai uz augstākās pievienotās vērtības un augstākās produktivitātes aktivitātēm.¹¹

No literatūras apskata par Latvijas produktivitāti var izdarīt vairākus secinājumus.

Pirmkārt, produktivitātes atšķirība (plaisa) starp Latviju un attīstītajām valstīm, lai arī pēdējās desmitgadēs ir samazinājusies, tomēr joprojām ir liela. Latvijas produktivitātes atpalicība ir skaidrojama galvenokārt ar zemo kopējo faktoru produktivitāti, būtiskām atšķirībām ražošanas resursu (cilvēku un kapitāla) kvalitātē.

Otrkārt, produktivitātes pieauguma temps Latvijā pēc 2008. gada finanšu krīzes ir samazinājies, ir pasliktinājusies kredītu pieejamība, kavējot kapitāla padziļināšanos un ieguldījumus inovācijās. Produktivitātes dinamikas saglabāšana nebūs vienkārša, jo faktori, kas nodrošināja relatīvi augstus produktivitātes tempus iepriekšējos periodos, visticamāk, jau ir izsmelti, un uzņēmumi tuvojas esošo tehnoloģiju iespēju robežām. Produktivitātes līmenis gandrīz visās nozarēs veido aptuveni trešdaļu no ES-15 vidējā rādītāja. Lai samazinātu produktivitātes plaisu, būs nepieciešams nepārtraukts progress strukturālo reformu īstenošanā.

Treškārt, produktivitātes un konkurētspējas paaugstināšanai ir nepieciešama vispusīga un plašāka pieeja – spēcīgs sniegums vienā jomā nevar kompensēt vāju veikumu citā. Produktivitātes dinamiku ietekmē vairāki faktori, kuru apzināšana un izpēte ir svarīga ne tikai pētniekiem un uzņēmējiem, tas ir svarīgs jautājums arī valsts politikas veidotājiem. Nesaprotot faktoros, kas nosaka produktivitātes dinamiku, nav iespējams piemērot atbilstošus politikas instrumentus, lai nodrošinātu noturīgu un ilgtspējīgu ekonomisko izaugsmi. Katrs produktivitāti ietekmējošo faktoru uzlabošanas pasākums ir jāvērtē kopējās ekonomiskās sistēmas kontekstā, kur viena elementa izmaiņas nenoliedzami prasa arī citu elementu kvalitatīvas un kvantitatīvas izmaiņas.

Ceturtkārt, produktivitātes pieaugumam arvien vairāk būs jābalstās uz ziņātnesietilpīgām darbībām. Latvijas vājākais punkts ir bijušas inovācijas, kam

¹¹ Latvijas Republikas Ekonomikas ministrija. (2019). Latvijas ekonomikas attīstības pārskats. Rīga, 80.–81. lpp. Pieejams: https://em.gov.lv/files/tautsaimniecibas_attistiba/leap/leap2019_3.pdf

nepieciešami ieguldījumi pētniecībā un izstrādē, cilvēku zināšanu un prasmju pilnveidošanā un citos nemateriālos aktīvos. Tomēr politikas veidotāji nedrīkst aizmirst “vecās” problēmas, piemēram, vājas institūcijas, infrastruktūras nepilnības, reģionu nevienlīdzība u. c. Turklāt iedzīvotāju skaita samazināšanās rada papildu problēmu produktivitātes pieaugumam. Tā, piemēram, lietotāju skaita samazināšanās rada spriedzi attiecībā uz infrastruktūras efektivitāti un citām darbībām, kas nodrošina tikai vietējo tirgu.

Piektkārt, raugoties nākotnē un ņemot vērā Latvijas nelielo iekšzemes tirgu, Latvijas produktivitātes pieauguma izredzes ir cieši saistītas ar tās panākumiem eksporta jomā. Latvijas zemo produktivitātes līmeni nosaka ražotāju salīdzinoši vājā līdzdalība globālajās vērtību ķēdēs un eksportētāju uzņēmumu specializēšanās zemā tehnoloģiskā līmeņa ražošanā. Tāpēc Latvijas uzņēmumu produktivitātes līmeņa palielināšanas iespējas ir saistītas galvenokārt ar tās spēju veikt tehnoloģisko modernizāciju un inovācijas, paplašināt dalību pasaules vērtības ķēdēs.

Sestkārt, ir nepieciešams nepārtraukts produktivitātes novērtēšanas un uzraudzības process, lai spētu laikus atklāt konkurētspējas riskus un iespējas, pielāgojoties mūsdienu strauji mainīgajai videi ar augstu nenoteiktības pakāpi. Jābūt politiskai gribai, lai šādu procesu izveidotu un uzturētu, šim nolūkam piešķirot atbilstošu un stabilu finansējumu. Produktivitātes un konkurētspējas novērtēšana un uzraudzība jāveic neatkarīgai institūcijai ārpus valdības. Vienlaikus produktivitātes un konkurētspējas novērtēšanas procesam ir jāklūst par neatņemamu daļu politikas veidošanā.

Kopumā jāpiekrīt secinātajam monogrāfijā “Produktivitātes celšana: tendences un nākotnes izaicinājumi”, ka Latvijā ar produktivitāti saistīto aspektu pētīšana ir fragmentāra un tai trūkst sistēmiskas pieejas. Pētījumi ir veikti pārsvarā makrolīmenī, turklāt uz uzņēmuma līmeņa datiem balstīto pētījumu ir visai maz, bet starpnozaru (mezolīmeņa) aspekti praktiski nav analizēti, kas lielā mērā saistīts ar datu pieejamību. Tas ierobežo iespējas izstrādāt uz pētījumiem balstītas un zinātniski pamatotas rekomendācijas struktūrpolitikas veidošanā.¹² Covid-19 pandēmijas ietekme uz produktivitāti Latvijā nav pētīta vispār, un šis ziņojums ir pirmais, kurā tiek vērtēta pandēmijas ietekme. Tiesa, ir pagājis pārāk maz laika, lai izdarītu tālejošus secinājumus par šīs pandēmijas ietekmi uz produktivitāti.

¹² Šteinbuka, I. (zin. red.). (2019). Produktivitātes celšana: tendences un nākotnes izaicinājumi. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 146. lpp. Pieejams: https://www.apgads.lu.lv/fileadmin/user_upload/lu_portal/apgads/PDF/Monografijas/Produktivitates_celsana/Produktivitate.pdf

2. Produktivitātes kopējā dinamika

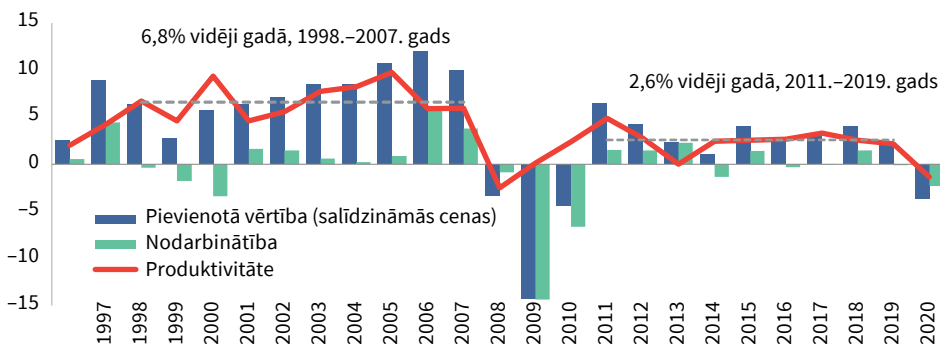
Produktivitāte Latvijā kopš 1996. gada ir pieaugusi gandrīz 3 reizes. Tomēr produktivitātes pieauguma tempiem Latvijā ir tendence sarukt. Straujāks pieaugums bija vērojams līdz 2008. gadam, it īpaši pēc Latvijas pievienošanās ES, kas kļuva par nozīmīgu stimulu ārvalstu investīciju ieplūdei, galvenokārt parādu veidojošo plūsmu veidā (1. attēls).

Globālā finanšu krīze ietekmēja ne tikai ekonomisko aktivitāšu samazinājumu, bet arī produktivitātes dinamiku. Pirmajos divos ekonomikas recesijas gados (2008. un 2009. gadā) tā samazinājās par gandrīz 3%. Tomēr jāatzīmē, ka salīdzinājumā ar IKP apjoma kritumu (par 17,4%) produktivitātes samazinājums bija nenozīmīgs un to noteica galvenokārt spēcīgas korekcijas darba tirgū.

Kopš 2010. gada ir atsākusies produktivitātes pozitīva dinamika, tomēr tā ir daudz mērenāka nekā pirms krīzes. Laika periodā no 2011. līdz 2019. gadam produktivitāte ik gadu vidēji pieauga par 2,6%, t. i., 2,5 reizes lēnāk nekā līdz 2007. gadam. Produktivitātes pieaugums samazinājums pēc 2008. gada ir saistīts ar lēno darbaspēka un kapitāla transformāciju uz zinātnesietilpīgām darbībām. Finanšu krīze ir pasliktinājusi kredītu pieejamību, kavējot kapitāla padziļināšanos un ieguldījumus inovācijās.

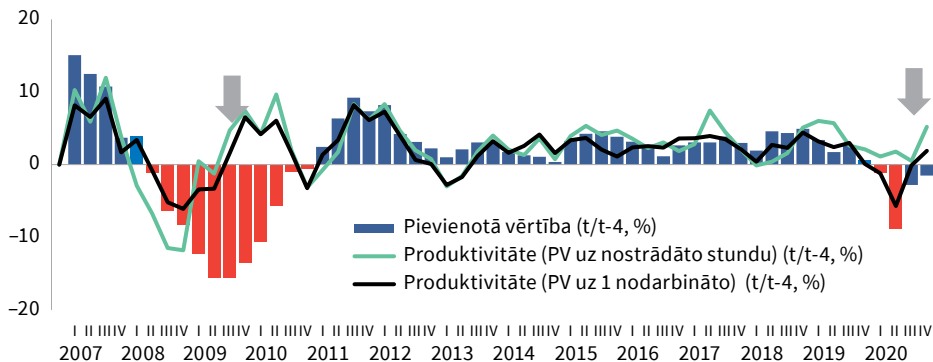
Lai arī Latvijas produktivitātes pieauguma tempi ir vieni no straujākajiem Eiropas Savienības valstīs, salīdzinājumā ar ES augsti attīstītajām valstīm joprojām saglabājas liela atpalicība. 2019. gadā produktivitātes līmenis Latvijā bija tikai

1. attēls. Latvijas pievienotās vērtības, nodarbinātības un produktivitātes pieauguma tempi (salīdzinājumā ar iepriekšējo gadu, procentos)

Avots: Eurostat, autoru aprēķins.

2. attēls. Pievienotās vērtības un produktivitātes pēc nodarbināto skaita un nostrādātajām stundām dinamika (salīdzinājumā ar iepriekšējā gada atbilstošo ceturksni, sezonāli neizlīdzināti dati, procentos)

Avots: Eurostat, autoru aprēķins.

49,8% (68,8% pēc PPS) no ES vidējā līmeņa, un tas ir viens no zemākajiem rādītājiem Eiropas Savienībā.¹³ Vienlaikus ir jāsecina, ka, tuvojoties ES vidējam līmenim, produktivitātes konverģences tempi kļūst arvien lēnāki un pieaug risks iekļūt “vidējā ienākuma slazdā”.

Covid-19 pandēmija ir radījusi globāla mēroga spēcīgu un paliekošu ietekmi uz sociālekonomisko situāciju. Līdzīgi kā gandrīz visās pasaules valstīs, arī Latvijā Covid-19 pandēmijas dēļ ekonomika 2020. gadā nonāca recesijā un ir būtiski ietekmēts darba tirgus. Protams, tas ietekmē arī produktivitāti. Tomēr tā ietekme uz produktivitāti ir neskaidra. Rēķinot pievienoto vērtību pret nodarbināto skaitu, produktivitāte Latvijā 2020. gadā samazinājās par 1,3%, bet pret kopējo nostrādāto stundu skaitu tā saglabājās ar pozitīvu pieaugumu visos 2020. gada ceturkšņos (2. attēls).

Kā redzams 2. attēlā, “normālas” ekonomikas izaugsmes apstākļos produktivitātes izmaiņas ir līdzīgas, rēķinot pievienoto vērtību gan pret nodarbināto

¹³ Vairākos pētījumos produktivitātes līmeņa salīdzinājumam starp valstīm tiek lietots rādītājs IKP pēc PPS uz vienu nodarbināto. Autori norāda, ka reālajā ekonomikā starptautiskajos tirgos uzņēmumi ar savām precēm un pakalpojumiem konkurē faktiskajās cenās, kas netiek koriģētas ar atšķirīgajiem izmaksu līmeņiem valstīs (PPS). Piemēram, izejvielas uzņēmumi iegādājas par pasaules cenām. Līdz ar to korektāk Latvijas uzņēmēju konkurētspēju parāda produktivitāte, kas tiek aprēķināta kā IKP faktiskajās cenās uz vienu strādājošo. Arī rēķinot produkcijas vienības nominālās darbaspēka izmaksas (nominālo un reālo ULC), kas ir viens no konkurētspējas indikatoriem, produktivitāte netiek pārrēķināta pēc PPS. Tāpēc, analizējot produktivitātes konverģences procesu, autori izmanto rādītāju IKP faktiskajās cenās uz vienu strādājošo, nevis IKP pēc PPS uz vienu strādājošo.

skaitu, gan pret kopējo nostrādāto stundu skaitu. Krīzes ietekmē rezultāti ir ļoti atšķirīgi. Tas pamatā ir saistīts gan ar darba tirgus korekciju īpatnībām, gan uzņēmumu vērtējumā gaidāmo krīzes ilgumu un dziļumu.

Covid-19 pandēmijas ietekme ir mainījusi ne tikai darba tirgu, bet arī statistikas iestāžu spēju mērīt to. Uzņēmumu īslaicīga slēgšana, attālināta darba pieaugums un sociālās distancēšanās ieviešana ietekmē datu vākšanu. Valdības atbalsta pasākumi, piemēram, dikstāves pabalsti, ietekmē darba produktivitātes uzskaiti (izlaide pret nodarbināto skaitu), jo cilvēks var nestrādāt (atrasties dikstāvē), bet statistika to uztver kā strādājošo.

Šajā gadījumā piemērotāks rādītājs produktivitātes noteikšanā, šķiet, ir to aprēķināt kā izlaides attiecību pret nostrādātajām cilvēkstundām.¹⁴ Tomēr arī šā rādītāja izmantošana nav ideāla, ja tiek lietotas īsāka darba stundu shēmas.¹⁵

Balstoties tikai uz īstermiņa statistikas datiem, nav iespējams pilnībā novērtēt Covid-19 pandēmijas ietekmi uz produktivitātes turpmāko dinamiku. Pieejamie statistikas dati atspoguļo korekcijas produktu, darba un kapitāla tirgos, reaģējot uz pandēmijas apkarošanas un ekonomikas stabilizācijas pasākumiem. Būtisks ir jautājums par Covid-19 pandēmijas ilgtermiņa ietekmi uz biznesa modeļu un sabiedrības uzvedības maiņu. Acīmredzams, ka izmaiņas notiek, bet vēl joprojām ir ļoti liela nenoteiktība par to noturību un ietekmi uz produktivitātes ilgtermiņa tendencēm.

3. Produktivitātes analīze pamatnozarū griezumā un tehnoloģiskās intensitātes strukturālās izmaiņas

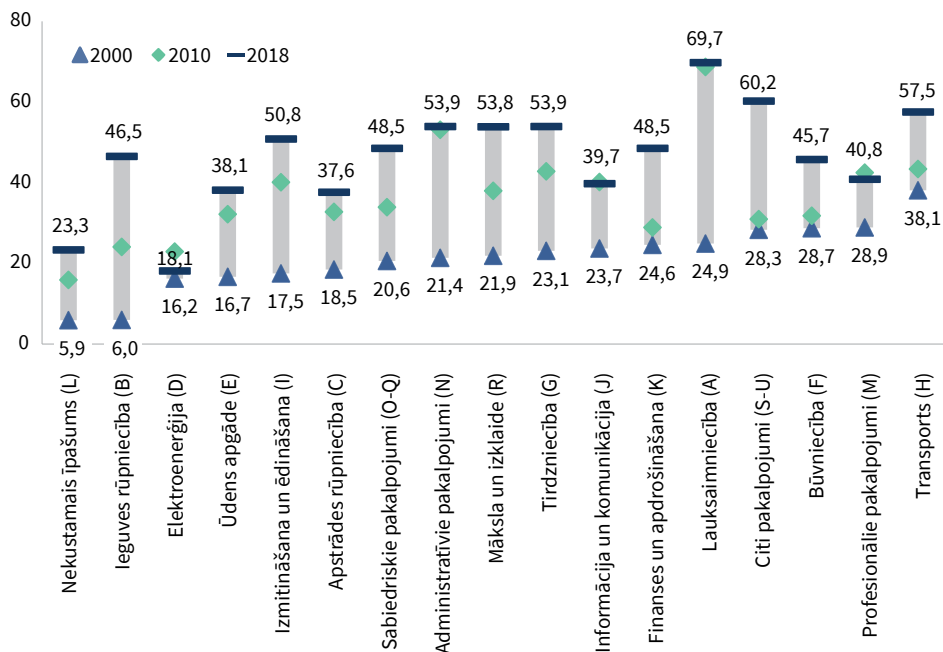
Datu analīze liecina, ka laika periodā no 2011. līdz 2019. gadam vairākās nozarēs konverģences tempi ir bremsējušies (3. attēls). Tādas nozares, piemēram, ir lauksaimniecība, administratīvie pakalpojumi, informācijas un komunikācijas pakalpojumi, profesionālie un zinātniskie pakalpojumi, kurās produktivitātes konverģence ES vidējām līmenim straujāk notika līdz 2010. gadam, bet turpmākajos gados tā bija ļoti vāja. Konverģences dinamikas palēnināšana varētu liecināt par “produktivitātes slazdu”, kura pārvarēšanai ir nepieciešams paātrināt strukturālās reformas un būtiski uzlabot inovatīvos risinājumus.

Zemo produktivitātes līmeni Latvijas tautsaimniecībā lielā mērā nosaka izteikti zemā produktivitāte apstrādes rūpniecībā strukturālo faktoru dēļ. 2019. gadā tā bija tikai 38% (52% pēc PPS) no ES vidējā līmeņa. Kā rāda attīstīto

¹⁴ European Commission. (2020). European Economic Forecast: Autumn 2020, Institutional Paper 136, November, p. 48. Pieejams: https://ec.europa.eu/info/publications/economic-and-financial-affairs-publications_en

¹⁵ Turpat, 49. lpp.

3. attēls. Latvijas produktivitātes plaisas ar Eiropas Savienību izmaiņas laika periodā no 2000. līdz 2019. gadam (ES-28 = 100)

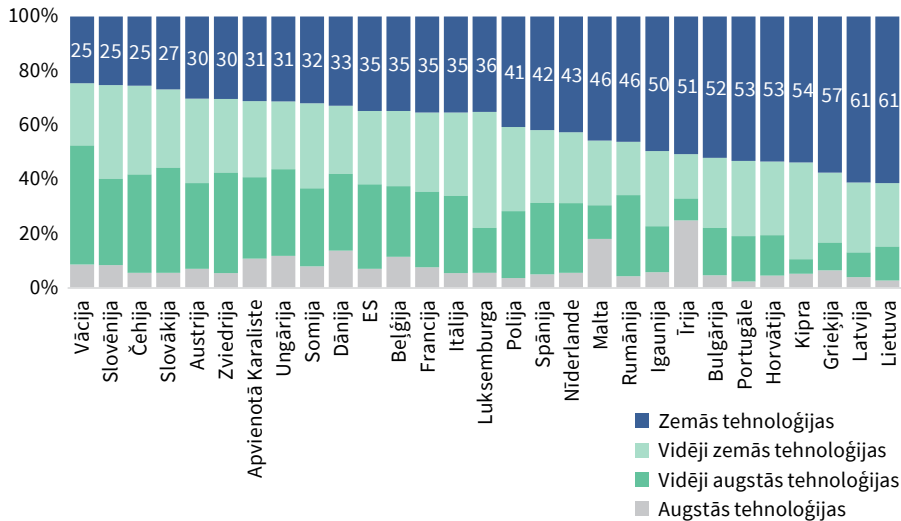
Avots: Eurostat, autoru aprēķins.

valstu pieredze, tieši apstrādes rūpniecībai ir raksturīga potenciāli augstāka inovācijas kapacitāte.

Latvijas apstrādes rūpniecības struktūrā dominē zemo tehnoloģiju nozares, kas pēdējos gados veido vairāk nekā pusi no apstrādes rūpniecības kopējās pievienotās vērtības, un tas ir gandrīz pusotras reizes vairāk nekā vidēji Eiropas Savienībā. Tas ir skaidrojams ar tradicionālo nozaru (pārtikas rūpniecība un kokapstrādes rūpniecība) nozīmīgo daļu, kas kopā veido gandrīz pusi no apstrādes rūpniecības kopējās pievienotās vērtības, un tas ir gandrīz pusotras reizes vairāk nekā vidēji Eiropas Savienībā. 2019. gadā augsto tehnoloģiju nozarēs bija nodarbināti tikai 4% no kopējā nodarbināto skaita apstrādes rūpniecībā, kas ir gandrīz divreiz mazāk nekā vidēji Eiropas Savienībā. Zemās un vidēji zemās tehnoloģiskās intensitātes nozarēs nodarbinātie veidoja gandrīz 87%, t. i., pusotras reizes vairāk nekā ES valstīs vidēji (4. attēls).

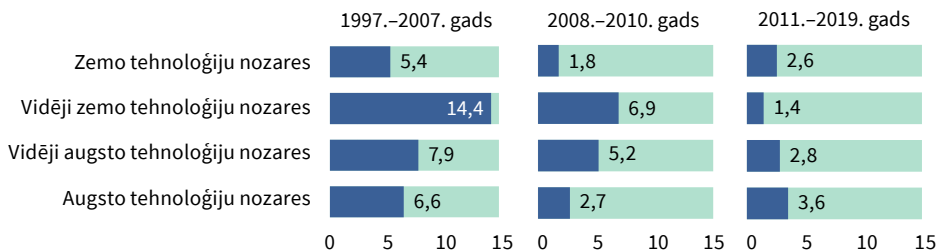
Pēdējos gados produktivitāte augsto un vidēji augsto tehnoloģiju nozarēs pieaug straujāk nekā zemākās tehnoloģiskās intensitātes nozarēs (5. attēls). Tomēr

4. attēls. Apstrādes rūpniecības struktūra pēc tehnoloģiskās intensitātes
(2019. gads, pēc nodarbināto skaita, procentos)

Avots: Eurostat, autoru aprēķins.

5. attēls. Produktivitātes pieauguma tempi apstrādes rūpniecībā pēc tehnoloģiskās intensitātes (vidēji gadā, procentos)

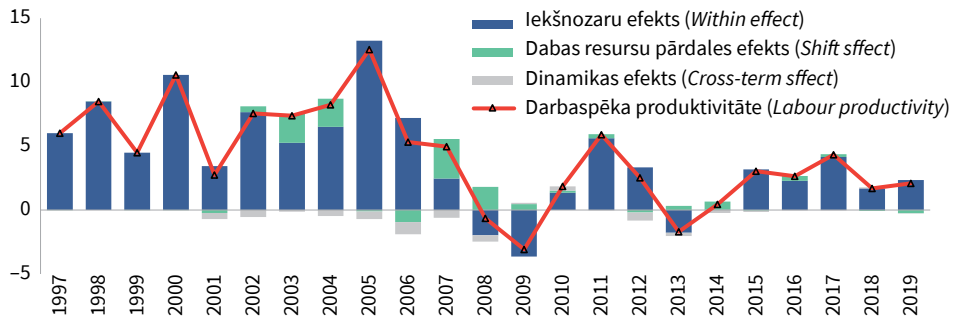

Avots: Eurostat, autoru aprēķins, 2019. gada novērtējums.

šo nozaru devums kopējā produktivitātes kāpumā joprojām ir neliels, galvenokārt to nelielā īpatsvara dēļ apstrādes rūpniecības kopējā pievienotajā vērtībā.

Produktivitātes līmeņa paaugstināšanā būtiska nozīme ir tehnoloģiskiem faktoriem, piemēram, ražošanas modernizācijai, esošo tehnoloģiju pilnveidošanai un jaunu tehnoloģiju ieviešanai. Pāreja no vecām uz jaunākām tehnoloģijām sekmē produktivitātes pieaugumu uzņēmuma un nozares līmenī. Tāpat šādu

6. attēls. Strukturālo izmaiņu ietekme uz produktivitāti tirgus sektorā (vidēji gadā, procentos)

Avots: Eurostat, autoru aprēķins.

pārmaiņu sniegums kopējā produktivitātes līmeņa paaugstināšanā lielā mērā ir atkarīgs no resursu pārdales no zemākās uz augstākās produktivitātes nozarēm, kā arī uz nozarēm ar straujāku produktivitātes dinamiku.

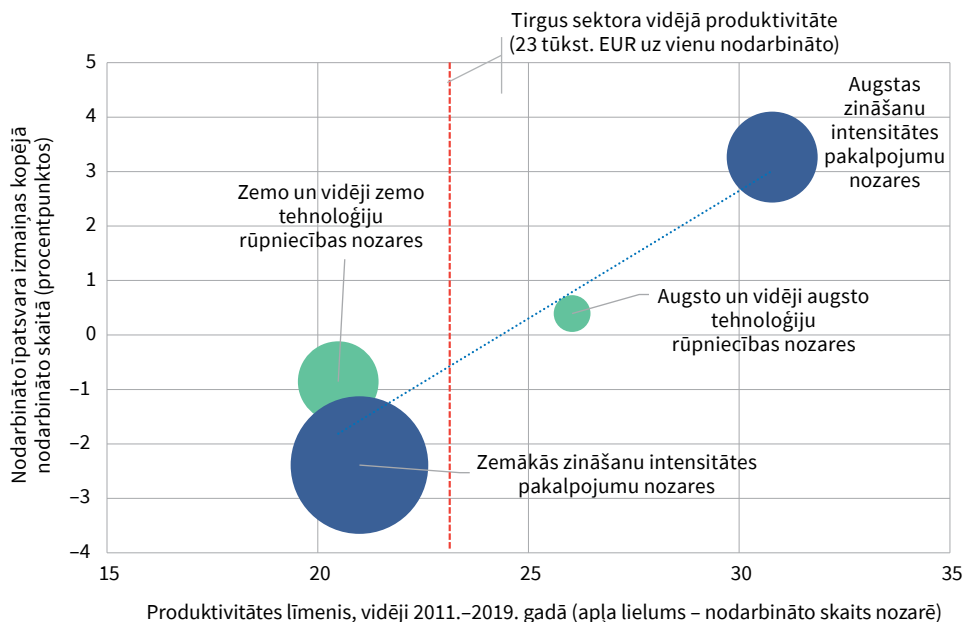
Lietotā strukturālo izmaiņu ietekmes analīzes (*shift share analysis*) metode rāda, ka laika periodā no 1997. līdz 2019. gadam produktivitātes dinamiku Latvijā ietekmēja galvenokārt iekšnozaru efekts (*within-sector effects*), tātad produktivitātes uzlabojumi pārsvarā notiek katrā atsevišķā nozarē, ko ietekmē prasmīgāks menedžments, tehnoloģiju pilnveidošana, inovācijas, nodarbināto kvalifikācijas celšana, labvēlīga tirgus konjunktūra un citi nozarei specifiski faktori (6. attēls).

Nodarbinātība pieaug nozarēs ar produktivitāti virs tautsaimniecības vidējā līmeņa, piemēram, datoru un elektronisko iekārtu ražošanā, un vienlaikus samazinās nodarbināto skaits dažās zemās produktivitātes nozarēs, piemēram, vieglajā rūpniecībā. Tomēr joprojām liels darba vietu skaits tiek radīts nozarēs ar relatīvi zemāku produktivitātes līmeni, piemēram, izmitināšanas un ēdināšanas pakalpojumu nozarē (7. attēls).

Kopumā darba resursu pārdales Latvijā par labu produktīvākām nozarēm ir nepietiekama, lai būtiski ietekmētu tautsaimniecības kopējā produktivitātes līmeņa straujāku kāpumu. Kā apgalvo Saimons Kuzņets, “nav iespējams sasniegt augstu pieauguma tempu uz vienu iedzīvotāju vai uz vienu darba ņēmēju bez atbilstošām būtiskām izmaiņām dažādu nozaru īpatsvarā”.¹⁶

¹⁶ Kuznets, S. (1979). Growth and structural shifts. In: Galenson, W. (ed.) Economic Growth and Structural Change in Taiwan. The Postwar Experience of the Republic of China. Cornell University Press. London.

7. attēls. Izmaiņas nodarbināto struktūrā nozaru agregācijā pa tehnoloģiju līmeņiem ar dažādu produktivitātes līmeni 2011.–2019. gadā

Avots: Eurostat, autoru aprēķins.

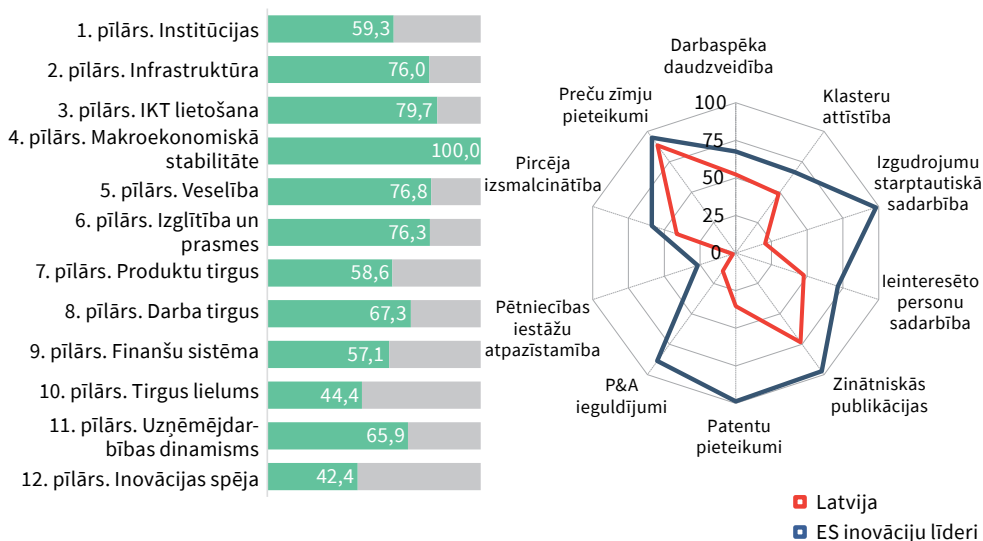
4. Nozīmīgākie produktivitātes pieaugumu veicinošie faktori

Produktivitātes pieaugumu nosaka vairāki fundamentāli faktori. Tie ir saistīti ar investīcijām un kapitāla intensitātes palielināšanu, spēju iekļauties globālās vērtību ķēdēs un eksporta potenciāla palielināšanu, inovācijām un ieguldījumiem pētniecībā un attīstībā, jaunu produktu, pakalpojumu un metožu izstrādi, jauno tehnoloģiju radītājam priekšrocībām un zinātniski tehniskā progresa lomu ražošanas intensifikācijā, jo īpaši digitalizācijas jomā, kā arī ieguldījumiem cilvēkkapitālā, uzlabojot iedzīvotāju prasmes un iemaņas vairojot zināšanu kopumu, kas motivē cilvēku būt produktīvam.

Būtiska nozīme produktivitātes palielināšanā ir arī ražošanas procesa organizēšanai un vadībai, ražošanas specializācijai un koncentrācijai, ražotņu teritoriālam izvietojumam, kā arī starpnozaru horizontālo un vertikālo saikņu izveidei.

Šeit mēs analizēsim dažus no iepriekš minētajiem faktoriem, proti, inovāciju, ieguldījumus pētniecībā un attīstībā (P&A), digitalizāciju un cilvēkkapitālu.

8. attēls. Latvijas vērtējums konkurētspējas pīlāros GCI 4.0 reitingā 2019. gadā (distance līdz līderim, vērtējums no 0 līdz 100)

Avots: The Global Competitiveness Report 2019. http://www3.weforum.org/docs/WEF_TheGlobalCompetitivenessReport2019.pdf, autoru veidots.

Kā rāda dažādi pētījumi un reitingi, Latvijas vājākais punkts ir inovācijas. Pasaules Inovācijas indeksā 2020 (*Global Innovation Index 2020*) Latvija ir ierindojusies 36. vietā starp 131 apsekoto valsti.¹⁷ Eiropas Komisijas gadskārtējā Eiropas inovācijas rezultātu pārskatā 2020 (*European Innovation Scoreboard 2020*) Latvija 27 ES valstu vidū ir 23. vietā.¹⁸ No ES inovatīvajām ekonomikām Latvija visvairāk atpaliek šādās jomās: pētniecisko iestāžu kapacitāte, izdevumi pētniecībai un attīstībai, starptautiskie izgudrojumi, patentu pieteikumi u. c.

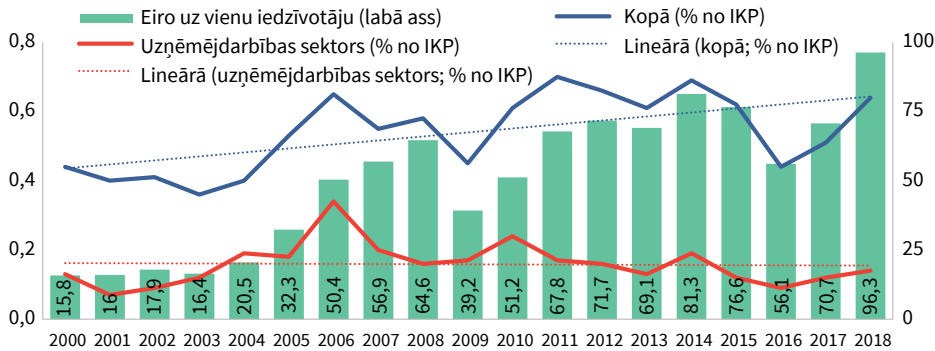
Pasaules Ekonomikas foruma (WEF) publicētajā Pasaules konkurētspējas reitingā 2019. gadā Latvija pēc inovācijas spējas ir ierindota 52. vietā starp 141 pasaules valsti; vērtējums – 42 (8. attēls).¹⁹ Šā pīlāra vērtējumā Latvijai ir vislielākā atpalicība ne tikai no ES inovatīvajām ekonomikām, bet arī no visām ES valstīm, izņemot Rumāniju. Latvijas zemā inovatīvā kapacitāte nav labvēlīga nākotnei, un

¹⁷ https://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo_pub_gii_2020/lv.pdf

¹⁸ <https://ec.europa.eu/docsroom/documents/42981>

¹⁹ http://www3.weforum.org/docs/WEF_TheGlobalCompetitivenessReport2019.pdf

9. attēls. P&A investīcijas Latvijā

Avots: Eurostat, autoru aprēķins.

šobrīd to būtiski ierobežo vāja starptautiskā sadarbība zinātnes un pētniecības jomā, vāja zinātnieku un uzņēmēju sadarbība, zems investīciju līmenis pētniecībā un attīstībā un citi faktori.

Nelieli ieguldījumi P&A negatīvi ietekmē Latvijas centienus sasniegt augstāku ražīgumu. Kopš 2000. gada investīciju P&A līmenis (% no IKP) ir palielinājies gandrīz 1,5 reizes, ko noteica galvenokārt investīciju P&A būtisks kāpums līdz 2007. gadam. Turpmākajos gados tas vidēji bija 0,6% līmenī no IKP, kas ir divreiz mazāks par Nacionālajā attīstības plānā 2020. izvirzīto mērķi – sasniegt 1,5% no IKP līdz 2020. gadam²⁰ (9. attēls).

Laika periodā no 2010. līdz 2018. gadam P&A kopējais finansējums uz 1 iedzīvotāju sasniedza vidēji 74 EUR gadā, kas ir tikai 13% no ES vidējā rādītāja. Pēc šā rādītāja Latvija būtiski atpaliek no vairuma ES dalībvalstu, kā arī no Baltijas kaimiņvalstīm Lietuvas un Igaunijas.

Privātā sektora finansējums ir neliels – aptuveni ceturtdaļa no kopējiem ieguldījumiem P&A (0,2% no IKP), kas ir daudz zemāks nekā vidēji ES, kur uzņēmēji nodrošina vairāk nekā pusi no kopējā P&A ieguldījumu finansējuma. Ilgtermiņa skatījumā uzņēmumu ieguldījumu P&A līmenis nav pieaudzis, pēdējos gados pat ir vērojama lejupvērsta tendence.

Uzņēmēju ieguldījumu zemo līmeni zinātniski pētnieciskajā darbā ietekmē gan piedāvājuma faktori (piemēram, pētniecības iestāžu kapacitāte), gan

²⁰ Pārresoru koordinācijas centrs. (2012). Latvijas Nacionālais attīstības plāns 2014.–2020. gadam. Rīga, 18. lpp. Pieejams: https://www.pkc.gov.lv/sites/default/files/inline-files/20121220_NAP2020%20apstiprinats%20Saeima_4.pdf

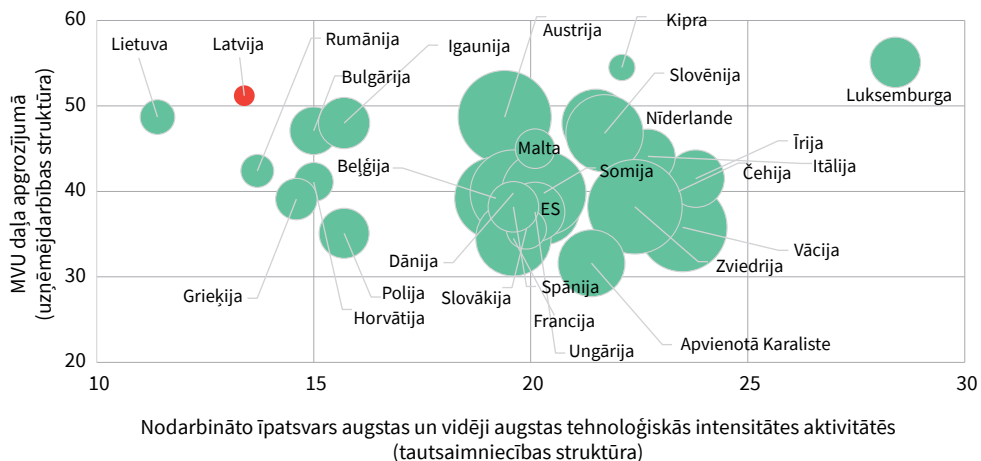
pieprasījuma faktori, t. i., P&A intensīvo nozaru (it īpaši apstrādes rūpniecības nozaru) zems īpatsvars tautsaimniecības struktūrā. Augstās un vidēji augstās P&A intensitātes nozares Latvijā 2010.–2018. gadā vidēji veidoja 5,2% no IKP, tai skaitā apstrādes rūpniecībā – 2% no IKP. Savukārt vairumā ES dalībvalstu šo nozaru daļa ir daudz lielāka.

Statistikas dati liecina, ka starp tautsaimniecības struktūras rādītājiem un uzņēmēju ieguldījumiem P&A pastāv pozitīvā sakarība. Valstīs ar augstāku P&A intensīvo nozaru daļu tautsaimniecības struktūrā arī uzņēmēju ieguldījumi P&A ir lielāki (10. attēls).

Vienlaikus jānorāda, ka ieguldījumi inovācijā ir daudz plašāks jēdziens nekā ieguldījumi pētniecībā un attīstībā. Un ne visi uzņēmumi, kas veiksmīgi ievieš inovācijas, noteikti ir pētniecības un attīstības veicēji (finansētāji). Daudzi no tiem ir ieviesuši jaunas tehnoloģijas, kuras paši nav izstrādājuši (t. i., nav ieguldījuši P&A). Taču ieguldījumi P&A var arī vāji ietekmēt uzņēmumu inovatīvo sniegumu.

Ekonomikas specializācija ir salīdzinoši noturīga, un strukturālās izmaiņas notiek ļoti lēni. Tam ir nepieciešami spēcīga strukturpolitika (arī ar selektīvu raksturu). Turklāt, saglabājoties esošai nozaru struktūrai, ieguldījumi P&A

10. attēls. Uzņēmējdarbības un tautsaimniecības struktūra un uzņēmējdarbības sektora ieguldījumi P&A ES dalībvalstīs 2018. gadā (procentos)

Apļa lielums – privātā sektora izdevumi P&A, % no IKP.

Avots: Eurostat, EIS dati, autoru veidots.

ilgstoši būs salīdzinoši zemā līmenī, kas atbilst Latvijas ekonomikas specializācijai un zināmā mērā ir dabisks līmenis.

Kopumā jāsecina, ka Latvijas ilgstoši zemo P&A ieguldījumu līmeni būtiski nosaka strukturālie šķēršļi, no kuriem nozīmīgākie ir:

- P&A intensīvo nozaru²¹ zems īpatsvars tautsaimniecības struktūrā;
- zems apstrādes rūpniecības īpatsvars IKP;
- apstrādes rūpniecībā dominē zemo un vidēji zemo tehnoloģiju nozares, un joprojām nepietiekams uzņēmumu skaits ir iesaistīts globālās vērtību ķēdēs, vai arī tie ir iesaistījušies globālo vērtību ķēžu aktivitātēs ar zemu zināšanu ietilpību un ienesīgumu;
- tautsaimniecības struktūrā pārmērīgi daudz ir mikrouzņēmumu, kuriem nav kritiskās masas, lai sāktu eksporta aktivitātes, tādējādi pārvarot apjoma šķēršļus, ko rada ierobežots iekšējais tirgus.

Minētie strukturālie šķēršļi ne tikai nosaka privātā sektora vājo kapacitāti ieguldījumiem P&A, bet arī to zemo pieprasījumu pēc P&A pētījumiem. Saskaņā ar CSP datiem no kopējā uzņēmumu finansējuma apmērām tikai piektā daļa tiek ieguldīta pētniecībā augstskolās un zinātniskajos institūtos. Tas norāda uz augstskolu, zinātnisko institūtu un privātā sektora uzņēmumu nepietiekamu sadarbību P&A jomā.

Latvijas pētniecības un inovācijas sistēmas attīstību kavē arī atbilstošas kvalifikācijas speciālistu trūkums un pētniecības un inovācijas sistēmas pārvaldības sadrumstalotība Latvijā. Eiropas Komisijas ziņojumā norādīts, ka prasmju trūkums un vēl joprojām vājās saiknes starp pētniecību un rūpniecību, kā arī vājā sadarbība rūpniecības iekšienē ir nozīmīgi faktori, kas kavē Latvijas pētniecības un inovāciju sistēmas attīstību.²²

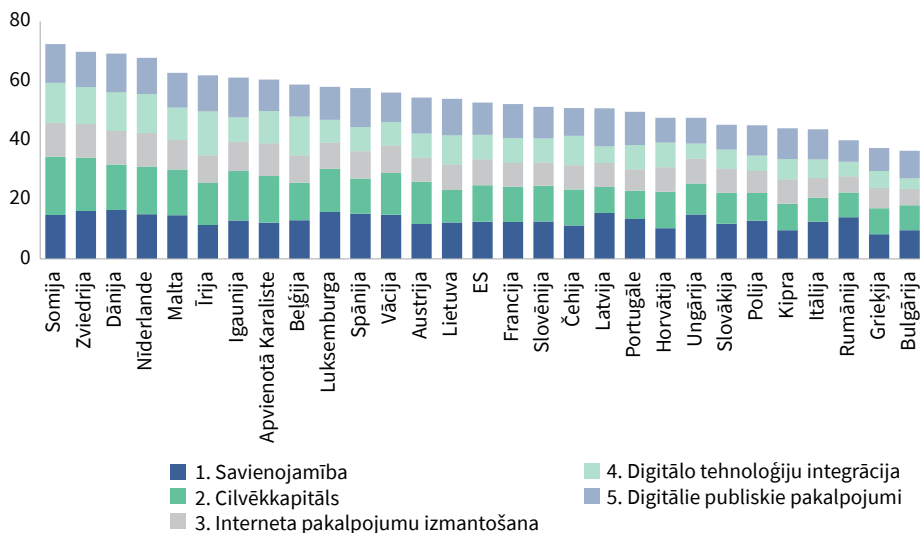
Latvijas sniegumam inovāciju jomā varētu nākt par labu aktīvāka lielāko valsts uzņēmumu iesaistīšanās, kuriem ir resursi un kuri varētu veikt būtiskus ieguldījumus.

Ir jāmaina sabiedrības attieksme (inovācijas nav hobijs, bet nepieciešams labklājības pieauguma nosacījums) un attiecīgi jāuzlabo inovāciju stimuli. Tāpat jāuzlabo inovāciju sistēmas tiesiskais regulējums, tostarp iesaistīto iestāžu un

²¹ OECD Taxonomy of Economic Activities Based on R&D Intensity. High R&D intensive activities (2-digit definition): Basic pharmaceutical products and pharmaceutical preparations; Computer, electronic and optical products; Scientific research and development. Medium-high R&D intensive activities (2-digit definition): Chemicals and chemical products; Electrical equipment; Machinery and equipment n.e.c.; Transport equipment; Publishing activities; IT and other information services; Scientific research and development. Pieejams: https://stats.oecd.org/DownloadFiles.aspx?HideTopMenu=yes&DatasetCode=STANI4_2016&lang=en

²² Eiropas Komisija. (2020). Komisijas dienestu darba dokuments. Ziņojums par Latviju – 2020. gads. Brisele, 26.02.2020. SWD (2020) 513 final. Pieejams: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LV/TXT/PDF/?uri=CELEX:52020SC0513&from=EN>

11. attēls. Digitālās ekonomikas un sabiedrības indeksa (DESI) 2020. gada vērtējums

Avots: Eiropas Komisija, <https://ec.europa.eu/digital-single-market/desi>

nevalstisko organizāciju pienākumi un atbildība, valsts atbalsta sistēma intelektuālā īpašuma radīšanā, komercializācijā un praktiskā īstenošanā. Valstij jākoordinē izcilu inovatīvu produktu komercializācija Latvijā. Jāizstrādā ekonomiskais pamatojums un tiesiskais regulējums inovāciju iepirkumam.

Kopumā jāsecina, ka Latvijas ekonomikas ilgtspējīgas izaugsmes problēma ir jārisina kompleksi ar konkurētspējas palielināšanas problēmām, kas savukārt nav iespējams bez esošā ekonomikas modeļa maiņas. Jauna zināšanās un inovācijās balstītā ekonomikas modeļa veidošanā īpaša uzmanība ir jāpievērš esošajām problēmām – institucionālās vides kvalitātei, uzņēmējdarbības dinamisma palielināšanai, inovācijas spējas stiprināšanai.

Pilnīga digitalizācijas iespēju izmantošana ir būtiska, lai uzturētu produktivitāti un uzlabotu dzīves līmeni. Eiropas Komisija kopš 2014. gada publicē Digitālās ekonomikas un sabiedrības indeksu (DESI), kas atspoguļo dalībvalstu progresu digitālajā jomā. DESI 2020. gada rangā Latvija ieņem 18. vietu²³ starp 28 valstīm (11. attēls). Salīdzinājumā ar 2019. gadu Latvijas pozīcija pasliktinājās par trim vietām.

²³ <https://ec.europa.eu/digital-single-market/desi>

Latvijas digitālās attīstības līmenis kopumā atbilst ES vidējam līmenim. Savienojamības (4. vieta) un digitālo publisko pakalpojumu (5. vieta) ziņā Latvijas rādītāji pārsniedz ES vidējos rādītājus. Latvijas galvenās stiprās puses ir attīstītais ātrdarbīgās platjoslas pārklājums (nākamās paaudzes piekļuve, NGA) un gandrīz pilnīgs vidējais 4G pārklājums (99%; ES vidējais rādītājs – 96%). Arī ļoti augstas veiktspējas tīkliem pārklājuma rādītāji Latvijai ir divreiz lielāki nekā vidēji Eiropas Savienībā. Latvijai visi rādītāji digitālo publisko pakalpojumu jomā ir virs ES vidējiem rādītājiem. Nepārtraukti uzlabojās tiešsaistes publisko pakalpojumu nodrošināšana, un pieaug e-pārvaldes lietotāju skaits.

Interneta pakalpojumu lietošanas jomā Latvija ieņem 19. vietu DESI reitingā, un kopumā interneta pakalpojumu izmantošana Latvijā ir nedaudz zem ES vidējā līmeņa – 84% iedzīvotāju lieto internetu vismaz reizi nedēļā, kas ir par 3 procentpunktiem vairāk nekā pirms gada un ir tikai nedaudz zem ES vidējā rādītāja – 85%.

Viszemākais vērtējums ir cilvēkkapitāla un digitālo tehnoloģiju integrācijas jomā, kur Latvija DESI reitingā ieņem attiecīgi 24. un 23. vietu. Gan cilvēkkapitāla, gan digitālo tehnoloģiju integrācijas jomā Latvija būtiski atpaliek arī no Lietuvas un Igaunijas.

2020. gada DESI ziņojumā ir atzīmēts, ka Latvijas uzņēmumi pilnvērtīgi neizmanto Lielo datu un mākoņdatošanas nodrošinātās iespējas. Tikai 8% uzņēmumu izmanto lielos datus (ES vidējais rādītājs – 12%), 11% izmanto mākoņdatošanu (ES vidējais rādītājs – 18%). Tikai 11% mazo un vidējo uzņēmumu veic tirdzniecību tiešsaistē (ES vidēji – 18%).

Arī ESAO pētījumos atzīmēts, ka salīdzinājumā ar ESAO dalībvalstīm Latvijas uzņēmumi būtiski atpaliek digitālo tehnoloģiju lietošanā, uzņēmējiem trūkst digitālo prasmju un transformācijai nepieciešamo zināšanu, iemaņu, kā arī atbilstošu rīku (piemēram, produktivitātes rīku digitālajai tirdzniecībai, pārrobežu tirdzniecības tiešsaistē u. tml.).

Kaut arī ātrgaitas platjoslas tīkla ieviešanas ziņā Latvija pārsniedz ESAO un ES vidējo līmeni, tikai daži Latvijas uzņēmumi izmanto jaunas digitālās tehnoloģijas, piemēram, lielo datubāzu analīzi, radiofrekvenču identifikācijas tehnoloģijas u. c.

Eiropas Komisija uzsver, ka uzlabojumus digitālo pakalpojumu integrācijā uzņēmumos ierobežo augsti kvalificētu speciālistu trūkums. Lai arī aizvien vairāk iedzīvotāju izmanto internetbankas un e-pārvaldes pakalpojumus, pusei iedzīvotāju nav digitālo prasmju vai to līmenis ir zems. Latvijā ir viens no augstākajiem iedzīvotāju īpatsvaram dažādās vecuma grupās, kuriem ir zems vispārējo digitālo prasmju līmenis. Tas rada ne tikai digitālo prasmju nepietiekamību darba tirgū, bet arī kopumā kavē plašāku digitālo tehnoloģiju ienākšanu uzņēmumos,

kā arī vietējā digitālo produktu tirgus attīstību. Digitālo pakalpojumu lietošanas paradumus nereti ietekmē arī e-pārvaldes pakalpojumu nepietiekama kvalitāte un lietotājoorientētības trūkums, kas attur iedzīvotājus sākt izmantot e-pārvaldes pakalpojumus.

Iedzīvotāju digitālo prasmju uzlabošana ir priekšnosacījums, lai varētu izveidot iekļaujošus darba tirgus, kā arī paaugstināt to uzņēmumu produktivitāti, kuri patlaban visai maz izmanto digitālās priekšrocības. Reģionos aizvien ir neizmantojams platjoslas optiskā interneta pieslēguma potenciāls, kas nodrošinātu uzticamu un ātru digitālo infrastruktūru uzņēmumiem, kā arī attālinātā darba iespējas nodarbinātajiem. Neraugoties uz pamatinfrastruktūras pieejamību reģionu centros, elektronisko sakaru pakalpojumu piegāde iedzīvotājiem reģionos aizvien nav iespējama, kamēr netiks nodrošināts “pēdējās jūdzes” pieslēgums un atbilstoša pakalpojumu nodrošināšanas politika.

Covid-19 izraisītā krīze atklāja digitalizācijas īpašu nozīmi attiecībā uz sabiedrības spēju ātri pielāgoties jaunajiem apstākļiem. Tā parādīja arī Latvijas vājās puses un kļūva par spēcīgu grūdienu straujākai digitālo tehnoloģiju ieviešanai vairākās jomās. Svarīgi arī turpmāk veicināt izpratni par digitālo tehnoloģiju lietošanas plašām iespējām, kā arī pilnveidot valsts instrumentu klāstu digitālās transformācijas procesu atbalstam. DESI 2020 ziņojumā atzīmēts, ka īpaša uzmanība jāpievērš rādītājiem, kas ir būtiski spēcīgākai un noturīgākai digitālajai pārveidei un ekonomikas atveseļošanai, jo īpaši ļoti augstas veiktspējas tīkliem (VHCN) un 5G, digitālajām prasmēm, progresīvām digitālajām tehnoloģijām uzņēmumiem un digitālajiem publiskajiem pakalpojumiem.²⁴

Kopumā jāsecina, ka Latvijā ir izveidojusies digitālā plaisa starp pilsētu un laukiem. Lielai daļai Latvijas iedzīvotāju trūkst digitālo pamatprasmju, kas viņiem liedz efektīvi lietot internetu. Digitālo tehnoloģiju integrācija uzņēmumos ir krietni zem ES vidējā līmeņa. Latvijas sabiedrība nav pilnībā gatava ekonomikas digitālam izrāvienam. Latvijā ir viens no augstākajiem iedzīvotāju īpatsvaram dažādās vecuma grupās, kuriem ir zems vispārējo digitālo prasmju līmenis. Tas rada ne tikai digitālo prasmju nepietiekamību darba tirgū, bet arī kopumā kavē plašāku digitālo tehnoloģiju ienākšanu uzņēmumos. Galvenajiem politikas virzieniem jābūt digitālo prasmju palielināšanai sabiedrībai kopumā, specifiski orientējoties uz katru mērķa grupu, lai novērstu nevienlīdzības risku nākotnē. Jāizstrādā visaptveroša uzņēmumu digitalizācijas stratēģija. Svarīgs instruments digitālajā laikmetā ir arī pastāvīgs dialogs ar uzņēmējiem par jaunāko tehnoloģiju attīstību un digitālās ekonomikas tendenču ietekmi uz to darbību.

²⁴ European Commission. Digitālās ekonomikas un sabiedrības indekss (DESI) 2020. gadā. Pieejams: <https://ec.europa.eu/digital-single-market/en/scoreboard/latvia>

Svarīga nozīme digitālās ekonomikas apstākļos ir arī regulācijai. Politiku veidotājiem jāapzinās, ka ir jomas, kur ir ierobežotas iespējas piemērot jaunus biznesa modeļus, tāpēc ir izaicinājums, kā veidot regulatīvos ietvarus, kad tirgū ienāk jauni biznesa modeļi. Pašreizējie regulatīvie modeļi ir bāzēti uz institucionālo ietvaru, savukārt uzņēmēji savā darbībā bāzējas nevis uz institucionālajiem ietvariem, bet uz konkrētām funkcijām. Būtiski strukturālo politiku virzieni ir intelektuālā īpašuma tiesību jomas sakārtošana (datu sniedzējiem jāpaliek to turētājiem, platformas pašas par sevi ir tirgi, regulatīvais ietvars platformām, pieeja infrastruktūrai), jaunās nodarbinātības formas, starptautiskā sadarbība, īpaši attiecībā uz digitālās ekonomikas aplikšanu ar nodokļiem, datu analīze un procesu mērīšana.

Covid-19 izraisītā krīze ir parādījusi, ka digitālo tehnoloģiju izmantošana palīdz ierobežot negatīvo ietekmi uz uzņēmējdarbības modeļiem. Tāpēc ekonomikas digitalizācijas pakāpe lielā mērā noteiks ekonomikas noturību un atgūšanas spēju.

Darbspēka pieejamībai un kvalitātei ir būtiska loma produktivitātes paaugstināšanā. Mainās izglītības paradigma. Sabiedrībai jāpielāgojas, jo turpmāk jāmācās būs visas dzīves garumā. Jaunu kompetenču iegūšana un kvalifikācijas celšana būs būtiska cilvēka darba pieredzes sastāvdaļa. Cilvēki, kuri nespēs regulāri papildināt un atjaunot zināšanas, riskē zaudēt konkurētspēju uzņēmējdarbībā un darba tirgū, kā arī ienākumu līmeni. Vairumam profesiju jau tagad ir nepieciešamas jaunas zināšanas, tostarp tehnoloģiskās zināšanas. Īpaši to izjūt un nākotnē visvairāk izjutīs strādājošie zemākā un vidējā kompetenču līmeņa profesijās.

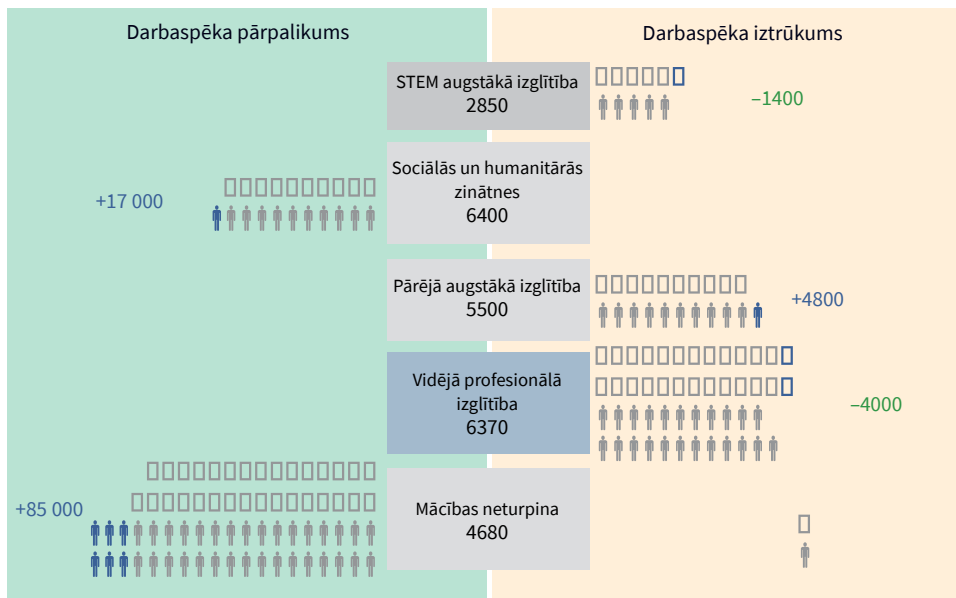
Progress neizstumj cilvēku no darba tirgus. Gluži pretēji – tas rada jaunas iespējas, jaunas profesijas. Cilvēks spēj strādāt “gudrāk”, ieguldīt darbā zināšanas un prasmes un attiecīgi arī saņemt lielāku algu. Taču jaunas tehnoloģijas prasa arī jaunas zināšanas. Pat šķietami vienkāršu darbu veikšanai vairs nepietiek tikai ar pabeigtu vidējo izglītību.

2020. gada Pasaules Ekonomikas foruma pētījums atklāja, ka 50% darba vietu pastāv risks, ka tās būtiski mainīsies vai novecos.²⁵ Pēc Covid-19 krīzes tas kļūst vairāk iespējams. Pateicoties visiem pandēmijas izraisītajiem pielāgojumiem darba vietā, daudziem rodas jautājums, kā pārkvalificēt pieejamo darbaspēku jauno digitālo tehnoloģiju kontekstā.

Darba tirgus tendences un nākotnes perspektīvas ir padziļināti analizētas Ekonomikas ministrijas informatīvajā ziņojumā par darba tirgus vidēja un

²⁵ World Economic Forum. (2020). The Future of Jobs Report. Pieejams: <https://www.weforum.org/reports/the-future-of-jobs-report-2020>

12. attēls. Prognozējamais darbaspēka pārpalikums/trūkums un absolventu skaits pa izglītības posmiem un jomām (piedāvājuma un pieprasījuma starpība 2027. gadā, absolventu skaits 2019. gadā)

Avots: Ekonomikas ministrijas Informatīvais ziņojums par darba tirgus vidēja un ilgtermiņa prognozēm, 2020.

ilgtermiņa prognozēm.²⁶ Galvenie Latvijas darba tirgus izaicinājumi vidējā termiņā saistāmi ar darbaspēka novecošanos un darbaroku trūkumu. Darbaspēka novecošanās tendences visvairāk ietekmēs vidējās kvalifikācijas darbaspēka pieejamību, jo īpaši transporta pakalpojumos un uzglabāšanā, būvniecībā, apstrādes rūpniecībā, kā arī lauksaimniecībā un tirdzniecībā. Tāpat darbaspēka nepietiekamība var veidoties nozarēs, kurās sagaidāms nozīmīgs augstākās kvalifikācijas darbaspēka pieprasījuma pieaugums – profesionālos, zinātniskos un tehniskos pakalpojumos un informācijas un komunikācijas pakalpojumos, jo īpaši STEM jomās (12. attēls).

Lai nākotnē samazinātu iespējamās darba tirgus disproporcijas, problēmas ir jārisina kompleksi. Piemēram, ir grūti palielināt studējošo skaitu dabaszinātnēs un inženierzinātnēs, ja jau pamatizglītībā un vidējā izglītībā skolēniem ir vājas zināšanas un maza interese par eksaktajiem mācību priekšmetiem. Tāpat jāņem

²⁶ Ekonomikas ministrija. (2020). Informatīvais ziņojums par darba tirgus vidēja un ilgtermiņa prognozēm. Rīga. Pieejams: https://www.em.gov.lv/ekonomikas_attistiba/darba_tirgus/videja_un_ilgtermiņa_darba_tirgus_prognozes/

vērā, ka iespējamie risinājumi augstākajā izglītībā, vidējā, vidējā profesionālajā izglītībā un pamatizglītībā jūtami dos ilgtermiņā. Izmaiņas formālajā izglītībā atstāj relatīvi mazu ietekmi uz vidēja termiņa problēmām.²⁷

Pār kvalifikācija un kvalifikācijas paaugstināšana ir svarīgi instrumenti, lai novērstu mūsdienu tehnoloģiju darbaspēka prasmju trūkumu. Kvalifikācijas celšana ietver jaunu prasmju apgūšanu vai darba ņēmēju jaunu prasmju mācīšanu, savukārt kvalifikācijas paaugstināšana ietver jaunu prasmju apgūšanu, lai kvalificētos citam darbam, vai māca darbiniekiem jaunas prasmes, lai palīdzētu viņiem iegūt jaunu darbu tajā pašā uzņēmumā vai citur.

Šobrīd Latvijā tikai neliela daļa pieaugušo iedzīvotāju piedalās mūžizglītības aktivitātēs. 2019. gadā mūžizglītībā bija iesaistīti tikai 7,4% iedzīvotāju 20–64 gadu vecumā. Tas ir viens no zemākajiem rādītājiem Eiropas Savienībā. Galvenie kavējošie faktori efektīvas mūžizglītības sistēmas izveidē ir iedzīvotāju zemā interese, jo pamatā tiek pieprasīti kursi un programmas individuālo kompetenču celšanai un brīvā laika interesēm, nesaistot to ar iespēju palielināt savus ienākumus darba tirgū. Kavējošs faktors ir arī vāja reģionālā mobilitāte. Nereti potenciāli zemais atalgojums nemotivē iesaistīties ilgākos apmācībasursos. Uzņēmumu aktīvāku iesaisti darbinieku mācībās ierobežo pastāvošais ekonomikas modelis, kurā dominē “zemo izmaksu” stratēģijas un neatmaksājas investēt darbinieku izglītībā. Sistēmas efektīvu attīstību ierobežo arī mācību satura piedāvājuma un pieprasījuma neatbilstība, jo pieaugušo izglītības tirgū nereti ir lēti, mazāk kvalitatīvi piedāvājumi. Savukārt publiskā sektora mācību iestādes ierobežo administrēšanas un finansēšanas mehānismi, kas pašlaik nav motivējoši.

Pieaugušo izglītības sistēmas efektivitātei būs nozīmīga loma Covid-19 negatīvo seku mazināšanā un kopējā tautsaimniecības produktivitātes līmeņa paaugstināšanā. Īstermiņa galvenā prioritāte ir Covid-19 krīzes radītā bezdarba mazināšana, lai palīdzētu ātrāk atgūties no recesijas, lai cilvēki atkal atgrieztos darbā un ierobežotu ilgstoša bezdarba riskus. Jāveicina darbaspēka pāreja no nozarēm, kas piedzīvo apjomīgu kritumu un, visticamāk, ilgstoši neatgūs pirmskrīzes līmeni, uz nozarēm, kas turpina augt arī pandēmijas apstākļos.

Tautsaimniecībā pastāvīgi notiek lielākas vai mazākas strukturālās pārmaiņas. Lai sagatavotos un pielāgotos šīm izmaiņām, ir nepieciešams veikt apsteidzošus pārkārtojumus darba tirgū, kas ietver darba tirgus vidēja un ilgtermiņa prognozēšanu, dialogu starp iesaistītajām pusēm un lēmuma pieņemšanu par izmaiņām darbaspēka sagatavošanas struktūrā. Šādi labi strādājoša sistēma var

²⁷ Ekonomikas ministrija. (2018). Informatīvais ziņojums par darba tirgus vidēja un ilgtermiņa prognozēm. Rīga, 79. lpp.

novērst nākotnē darba tirgus disproporcijas un ir nozīmīgs elements darbaspēka piedāvājuma un pieprasījuma pielāgošanās procesa veicināšanā.

Lai arī Latvijā jau vairākus gadus tiek strādāts pie šādas sistēmas izveides, pārmaiņas apsteidzošie pārkārtojumi Latvijas darba tirgū vēl joprojām ir nepilnīgi un nepietiekami mērķtiecīgi, darba tirgus jautājumu risināšanai nav izveidots strukturēts un integrēts pārkārtojumu vadības modelis. Tāpat Latvijā ir nepietiekamas visaptverošas visu līmeņa diskusijas par darba tirgus nākotnes tendencēm un vajadzībām.

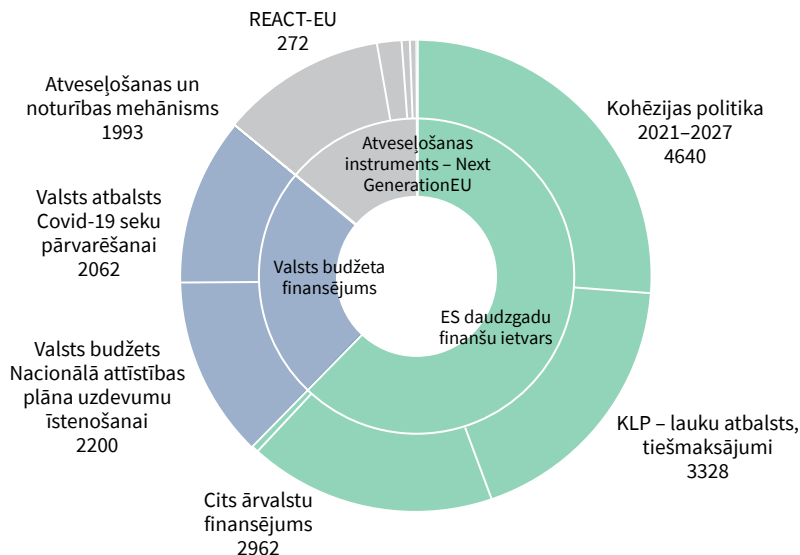
5. Produktivitāti veicinošā politika un attīstības scenāriji

Dažādos pētījumos norādīts, ka kopumā globālo ekonomiku sagaida būtiskas pārmaiņas. Radīsies jaunas priekšrocības, veidosies jauni attīstības virzieni un jaunas produktu un pakalpojumu nišas. Turklāt Covid-19 krīze kalpo kā katalizators straujākām pārmaiņām. Arī globālās tehnoloģiju tendences un jaunās Eiropas Savienības politikas iniciatīvas ietekmēs tautsaimniecības attīstību nākotnē. Sagaidāmās struktūras pārmaiņas ir cieši saistītas ar produktivitātes kāpināšanas aspektu, jo svarīgi ir sekmēt resursu pārdali par labu produktīvām jomām, tādējādi palielinot arī kopējo ekonomikas produktivitātes līmeni.

Ņemot vērā Covid-19 ietekmi, tehnoloģiju straujo attīstību un jaunās iniciatīvas klimata jomā, nepieciešams gudri ieguldīt publiskos līdzekļus ekonomikas kapacitātes noturēšanā īstermiņā un ekonomikas transformācijas pasākumiem vidējā un ilgtermiņā. Pēc pašreizējās informācijas 2021. gada sākumā, provizoriski Latvijai ir pieejami aptuveni 18 mljrd. EUR nākamajiem 7–8 gadiem. Finanšu ietver gan Covid-19 krīzes pārvarēšanai pieejamos resursus, gan esošā ES fondu plānošanas perioda līdzekļus, gan vidēja termiņa plānošanas dokumentos iezīmētos valsts budžeta ieguldījumus, kā arī ES daudzgadu budžeta paredzēto finansējumu (13. attēls).

Lai panāktu straujāku produktivitātes pieaugumu un nodrošinātu stabili ekonomikas izaugsmi, vitāli svarīgi ir ne vien ilgtermiņā ieguldīt pieejamos publiskos finanšu līdzekļus, bet arī veicināt privāto investīciju apjoma pieaugumu, stimulējot kreditēšanas pieaugumu, kapitāla tirgus attīstību un finanšu instrumentu izmantošanu. 2005.–2007. gada periodā vidēji privātās investīcijas sasniedza 29,3% no IKP, pēdējos gados privāto investīciju līmenis svārstās 16–17% apmērā no IKP. Salīdzinājumā ar 2005.–2007. gada periodu privāto investīciju plaisa ir vērtējama 2,4 mljrd. EUR apjomā, kas lielā mērā ietekmē arī lēnāku produktivitātes izaugsmi pēdējos gados.

13. attēls. Latvijas tautsaimniecības modernizācijai pieejamais indikatīvais publiskais finansējums 2020.–2027. gadam (milj. EUR)

Avots: autoru aprēķins, balstoties uz EK, FM un PKC datiem.

Lai novērtētu Latvijas tautsaimniecības attīstības perspektīvas post-Covid periodā, ir modelēta²⁸ tautsaimniecības kopējā un ekonomikas pamatnozaru attīstība līdz 2030. gadam. Covid-19 pandēmijas radītie ierobežojumi negatīvi ietekmē ekonomiku, tomēr tautsaimniecības attīstības izaicinājumi vidējā termiņā, kas jau ir noteikti politikas plānošanas dokumentos kā nepieciešamība palielināt Latvijas preču un pakalpojumu eksportu un produktivitāti, nemainās.

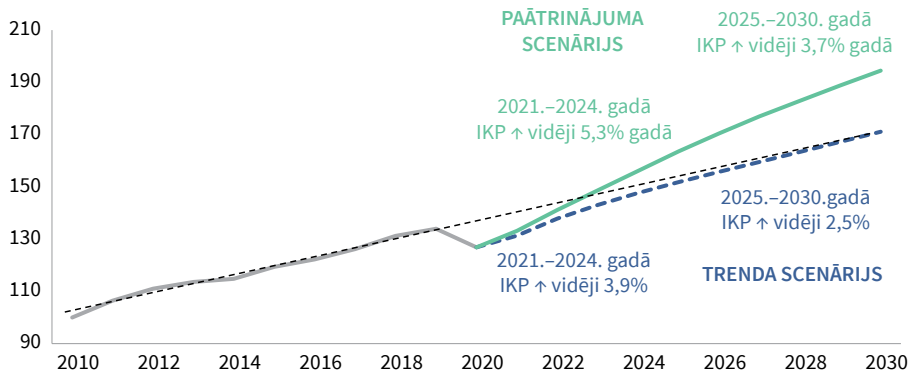
Latvijas attīstības modeļošanas procesā tika aplūkoti divi attīstības scenāriji – trenda un paātrinātas izaugsmes scenārijs, kā arī vērtēta katra attīstības scenārija ietekme uz produktivitātes dinamiku. Pamatpieņēmumi par katru no scenārijiem ir sniegti 1. tabulā.

²⁸ Tautsaimniecības attīstības prognožu izstrādei izmantots autoru izstrādāts un Latvijas ekonomikai pielāgots *Hermin* vidēja termiņa modelis, kas ir balstīts uz tradicionālo keinsianisko darbības mehānismu – izlaide ir atkarīga gan no iekšējā, gan ārējā pieprasījuma. Tomēr modelim piemīt arī neoklasiskās teorijas īpašības. Tā, piemēram, ražošanas apjomi apstrādes rūpniecības sektorā ir atkarīgi ne tikai no pieprasījuma, bet arī no cenu un izmaksu konkurētspējas. Turklāt pieprasījums pēc ražošanas faktoriem tiek noteikts ar CES funkciju (*Constant elasticity of substitution*), kur kapitāla un darbaspēka atiecība ir atkarīga no relatīvām ražošanas faktoru izmaksām.

1. tabula. Latvijas attīstības scenāriju pamatpieņēmumi

Faktors	TRENDA SCENĀRIJS <i>Produktivitāte aug atbilstoši iepriekšējam trendam</i>	PAĀTRINĀJUMA SCENĀRIJS <i>Ieguldījumi un valsts atbalsts sekmē pāreju uz augstāku produktivitātes līmeni</i>
ĀRĒJĀ VIDE	Covid-19 izplatība saglabājas viļņveidīga līdz efektīvas vakcīnas izstrādei. Situācija normalizējas 2021. gada nogalē.	Covid-19 izplatība saglabājas viļņveidīga līdz efektīvas vakcīnas izstrādei. Situācija normalizējas 2021. gada nogalē.
COVID-19 IETEKME	Smagāk skartās nozares atkopjas lēni. Pirmskrīzes apjomu sasniegšana var prasīt vairākus gadus. Ekonomikas transformācijas process ir lēns.	Uzņēmumi meklē risinājumus pārorientēt darbību no vissmagāk skartām jomām uz jaunām uzņēmējdarbības nišām. Tirdzniecībā attīstās e-komercijas prakse. Saglabājas elastīgas darba formas.
INVESTĪCIJAS, TEHNOĻIJAS	Investīcijas esošo biznesa modeļu saglabāšanā.	Pieejamo finanšu līdzekļu ieguldījumi produktivitātes plaisas mazināšanā ar tehnoloģiski attīstītajām valstīm. Ieguldījumi ne tikai tehnoloģiskās novitātes, bet arī ražošanas procesu vadības pilnveidošanā. Privāto investīciju apjoms līdz 2027. gadam pieaug līdz 25% no IKP.
INOVĀCIJA, PĒTNIECĪBA	Ieguldījumi pētniecībā un attīstība turpina pieaugt lēni. Latvija ilgstoši saglabā vājāko pozīciju starp ES dalībvalstīm.	Būtiski palielinās finansējums pētniecībai un attīstībai, 2027. gadā sasniedzot 1,5% no IKP. Pieaug uzņēmumu pašu veikto pētījumu izdevumu īpatsvars.
DIGITALIZĀCIJA	Turpinās sāktās atsevišķu uzņēmumu iniciatīvas (5G, gēni, viedā pilsēta), taču turpina pieaugt atšķirības starp uzņēmumiem, kas ir digitālo tehnoloģiju līderi, un uzņēmumiem, kas digitālos risinājumus izmanto kūtri.	Atbilstoši katra uzņēmuma digitālā brieduma pakāpei notiek nepārtraukts digitālo tehnoloģiju ieviešanas process. Veidojas jauni produkti un tirgus nišas. Papildu ieguldījumi uzņēmējdarbības digitalizācijā 250 milj. EUR apmērā līdz 2027. gadam.
ZAĻAIS KURSS	Vides prasību ievērošanai Latvija importē zaļās tehnoloģijas.	Savlaicīga pārorientācija un sagatavošanās pārmaiņām. Jaunu biznesa nišu meklēšana zaļo tehnoloģiju izstrādei un eksportam.
CILVĒKKAPITĀLS	Vidējā termiņā turpina pieaugt darbaspēka piedāvājuma un pieprasījuma neatbilstība. Sabiedrības iesaiste pieaugušo izglītībā saglabājas 7–8% līmenī. Tirgū dominē salīdzinoši īsas mācības vispārējo kompetenču paaugstināšanā.	Papildus ik gadu 150 milj. EUR publisko un privāto ieguldījumu prasmju pilnveidei. Valsts subsidētas 6–9 mēnešus ilgas mācību programmas darbaspēka pārkvalificēšanai uz nozarēm ar lielāko izaugsmes potenciālu. Pieaugušo izglītības piedāvājums jauno digitālo tehnoloģiju kontekstā visām sabiedrības grupām, tādējādi mazinot nevienlīdzības pieauguma riskus. Darba devēju aktīva iesaiste esošo darbinieku kompetenču paaugstināšanā, kā arī jaunu prasmju kopu izveide, lai cilvēki varētu kvalificēties jaunām profesijām ekonomikas transformācijas un robotizācijas apstākļos.

14. attēls. Latvijas tautsaimniecības izaugsmes scenāriji (IKP salīdzināmās cenās, 2010. gads = 100)

Avots: CSP, autoru aprēķini.

Trenda scenārijā, saglabājoties līdzšinējām tendencēm, tuvākajos gados (no 2021. līdz 2024. gadam) IKP izaugsme varētu sasniegt vidēji 3,9% gadā, turpmākajos gados ekonomikas ikgadējie izaugsmes tempi kļūs lēnāki un būs 2,5% robežās. Šajā scenārijā pirms Covid-19 pandēmijas krīzes līmenis (2019. gads) tiek sasniegts 2022. gadā. Savukārt ekonomika pie pirmskrīzes izaugsmes trenda atgriežas tikai 2027. gadā.

Paātrinājuma scenārijā, kas paredz konkurētspējas priekšrocību balstīšanu uz tehnoloģiskiem faktoriem, ražošanas efektivitāti, inovācijām, kā arī uz spēju pielāgoties un izmantot globālo pārmaiņu radītās iespējas, ekonomikas izaugsme laika periodā no 2021. līdz 2024. gadam var sasniegt vidēji 5,3% ik gadu, turpmākajos 10 gados vidēji 3,7% ik gadu (14. attēls).

Kopumā aprēķini parāda, ka jaunāko tehnoloģiju ieviešana, jaunu produktu un pakalpojumu attīstīšana, kā arī digitālo risinājumu plašāka izmantošana un procesu efektivitātes uzlabošana rada būtisku ietekmi uz straujāku nozaru un visas tautsaimniecības izaugsmi. Produktivitātei abos attīstības scenārijos ir lielākais devums izaugsmē. Tomēr nozīmīgs faktors straujākas izaugsmes nodrošināšanā ir arī darbaspēka pieejamības problēmas risinājumiem. Ieguldījumiem cilvēkkapitālā ir ļoti liela nozīme. Kritiski svarīgi ir nodrošināt augošās un produktīvās nozares ar darbaspēku, kas nozīmē, ka ir jāpārskata līdzšinējās pieaugušo izglītības programmas un jāveicina darbaspēka pārplūde no mazāk produktīviem sektoriem uz produktīvām nozarēm.

Secinājumi

Produktivitātes dinamika Latvijā pēdējās desmitgadēs ir bijusi visai strauja un pārsniegusi ES vidējos pieauguma tempus. Tomēr, salīdzinot ar ES augsti attīstītajām valstīm, joprojām saglabājas būtiska Latvijas produktivitātes līmeņa atpalicība, kas ir skaidrojama galvenokārt ar zemo kopējo faktoru produktivitāti, būtiskām atšķirībām ražošanas resursu (cilvēku un kapitāla) kvalitātē. Covid-19 krīze ir padziļinājusi ekonomiskos riskus.

Produktivitātes konverģences dinamikas palēnināšanās liecina par “produktivitātes slazdu”, kura pārvarēšanai ir nepieciešams paātrināt strukturālās reformas un būtiski uzlabot inovatīvos risinājumus.

Produktivitātes pieaugumam arvien vairāk būs jābalstās uz zinātnesietilpīgām darbībām, kuru īpatsvars ekonomikā šobrīd ir mazs. Latvijas vājākais punkts ir inovācijas, kam nepieciešami ieguldījumi pētniecībā un izstrādē, kā arī cilvēku zināšanu un prasmju pilnveidošanā. Jāuzlabo inovāciju sistēmas tiesiskais regulējums, valsts atbalsta sistēma intelektuālā īpašuma radīšanā, komercializācijā un praktiskā īstenošanā. Valstij jākoordinē izcilu inovatīvu produktu komercializācija, jāizstrādā ekonomiskais pamatojums un tiesiskais regulējums inovāciju iepirkumam. Latvijas sniegumam inovāciju jomā varētu nākt par labu aktīvāka lielāko valsts uzņēmumu iesaistīšanās, kuriem ir resursi un kuri varētu veikt būtiskus ieguldījumus.

Pilnīga digitalizācijas iespēju izmantošana ir būtiska, lai uzturētu produktivitāti un uzlabotu dzīves līmeni. Latvijā ir izveidojusies digitālā plaisa starp pilsētu un laukiem. Lielai daļai Latvijas iedzīvotāju trūkst digitālo pamatprasmju. Digitālo tehnoloģiju integrācija uzņēmumos ir krietni zem ES vidējā līmeņa. Kopumā Latvijas sabiedrība nav pilnībā gatava ekonomikas digitālam izrāvienam. Galvenajiem politikas virzieniem jābūt digitālo prasmju palielināšanai sabiedrībai kopumā, specifiski orientējoties uz katru mērķa grupu, lai novērstu nevienlīdzības risku nākotnē.

Darbspēka pieejamībai un kvalitātei ir būtiska loma produktivitātes paaugstināšanā. Lai sekmētu cilvēkkapitāla attīstību, Latvijā ir īstenotas vai sāktas vairākas reformas, kuru pozitīvo ietekmi uz kopējo produktivitātes līmeni var sagaidīt tikai vidējā vai ilgtermiņā. Darbspēka novecošanās tendences visvairāk ietekmēs vidējās kvalifikācijas darbspēka pieejamību, jo īpaši transporta pakalpojumos un uzglabāšanā, būvniecībā, apstrādes rūpniecībā, kā arī lauksaimniecībā un tirdzniecībā. Tāpat darbspēka nepietiekamība var veidoties nozarēs, kurās sagaidāms nozīmīgs augstākās kvalifikācijas darbspēka pieprasījuma pieaugums – profesionālos, zinātniskos un tehniskos pakalpojumos un informācijas un komunikācijas pakalpojumos, jo īpaši STEM jomās.

Redzot, ka nākotnē darba tirgū saasināsies darbaspēka nepietiekamības problēma, ir nepieciešams stiprināt pieaugušo izglītības sistēmu, lai nodrošinātu darbaspēka pāreju no neproduktīvām jomām uz augošām nozarēm. Pieaugušo izglītības sistēmas efektivitātei būs nozīmīga loma arī Covid-19 negatīvo seku mazināšanā un kopējā tautsaimniecības produktivitātes līmeņa paaugstināšanā. Ieguldījumi cilvēkkapitālā ir nozīmīgs faktors straujākas izaugsmes nodrošināšanā.

Ņemot vērā Covid-19 ietekmi, tehnoloģiju straujo attīstību un jaunās iniciatīvas klimata jomā, nepieciešams gudri ieguldīt publiskos līdzekļus ekonomikas kapacitātes noturēšanā īstermiņā un ekonomikas transformācijas pasākumiem vidējā un ilgtermiņā. Aprēķini rāda, ka jaunāko tehnoloģiju ieviešana, jaunu produktu un pakalpojumu attīstīšana, kā arī digitālo risinājumu plašāka izmantošana un procesu efektivitātes uzlabošana rada būtisku ietekmi uz straujāku nozaru un visas tautsaimniecības izaugsmi.